

ברוך הסופר וירחמאל בן המלך*

מאת

נחמן אביגד

אף לא אחד ממאות החותמות וטביעות-החותם העבריים מתקופת המקרא שנתגלו בארץ נושא שם של אדם שאפשר לזהותו בוודאות עם אישיות המוכרת לנו מן המקרא. כמה חותמות של פקידים נושאים את שמות המלכים שבחצרו שירתו — כגון ירבעם, עוזיהו, אחז וחזקיהו — אך בעוד ששמות המלכים ידועים, אין אנו מכירים את שמות הפקידים. גם במכלול הכתובת והאוסטרקונים העבריים לא נמצא שם שאפשר לזהותו ללא פקפוק עם אדם הנזכר בטקסט מקראי.

תופעה זו מתמיהה ביותר לאור שפע השמות הפרטיים הנזכרים בממצא האפיגרפי וריבוי הדמויות המופיעות בספרים ההיסטוריים של המקרא. אפשר היה לצפות כי בעקבות גידול הממצא האפיגרפי גם יגברו הסיכויים למצוא קשר ישיר בין שני מקורות-מידע אלה. ואכן, סוף-סוף נמצא קשר כזה: שתי טביעות-חותם שנתגלו לאחרונה נושאות שמות ותארים שניתן לזהותם בבטחון גמור עם שתי דמויות המופיעות באותו הסיפור המקראי. שתי הבולות האמורות נמנות עם קבוצה גדולה של טביעות-חותם מיהודה שמקום-מוצאן המדויק אינו ידוע. רוב הטביעות נושאות שמות פרטיים בלבד, אך על אחדות מהן מופיעים גם תואריהם של פקידים רמי-מעלה. אחת מהן, הנושאת את הכתובת "שר הער", פורסמה לא מכבר.¹

הבולות, העשויות טין, שימשו לחתימת מיסמכים של פאפירוס, שנגללו ונקשרו בחוט. מיסמכים אלה — שהשתייכו, כפי הנראה, לארכיון רשמי — נשרפו באש, ואילו הבולות שרדו.

א. בולה של ברכיהו בן נריהו הסופר

בולה זו, שמידותיה 17 × 16 מ"מ, טבועה בחותם סגלגל של 13 × 11 מ"מ.² יש בה קו-שוליים יחיד וכן שני קווים מקבילים אופקיים, המחלקים את הכתובת לשלושה מדורים: הכתב הוא הכתב הקורסיבי הרשמי של המאה ה' לפני סה"נ. הסיבה לרווח בין שתי האותיות הראשונות שבשורה השנייה נעוצה אולי בפגם באבן. התיבה "הספר" אינה אלא המלה "הסופר" בכתיב חסר. תואר זה מופיע על חותמות מספר. אחדים מן הסופרים הנזכרים במקרא

* מאמר זה פורסם ב"קדמוניות" מס' 44. מפאת חשיבותו והענין הרב שיש בו לחוקרי המקרא, אנו מביאים אותו לפני הקוראים שלנו, ברשותו האדיבה של המחבר.

1. קדמוניות, י (תשל"ז), עמ' 68-69; ר' גם בית מקרא ע"ג, ע' 136.
2. הבולה נתרמה למוזיאון ישראל על-ידי ד"ר ר' הכט, שאני מודה לו על הרשות לפרסמה.

מילאו תפקידים חשובים בחצר המלוכה. שבנא הסופר, שפן הסופר ואחרים היו מזכיריהם הפרטיים של מלכיהם וכיהנו כשרים במועצת המלך.
סופר נוסף הידוע לנו היטב הוא ברוך בן נריה (ירמיהו ל"ו, ועוד), ולו יש לייחס את הבולה שלפנינו. שמו המלא היה, כפי הנראה, ברכיהו — כמו בטביעה — עובדה שלא היתה ידועה עד

לברכיהו
בן נריהו
הספר

כה, שכן בסיפור המקראי מופיע רק הקיצור ברוך (למען הנוחות ניזקק גם אנו לקיצור זה). במקרא שמו של אבי ברוך הוא נריהו או נריה.

ב. בולה של ירחמאל בן המלך

מידותיה של בולה זו 12, 10 מ"מ³. המסגרת הסגלגלה של הטביעה נפגמה במקצת בחלקה השמאלי העליון כתוצאה מלחץ בעת החתימה. הבולה נושאת כתובת בת שתי שורות, שמפריד ביניהן קו כפול:

לירחמאל
בן המלך

3. הבולה נמצאת בידי מר יואב ששון, שאני מודה לו על הרשות לפרסמה.

את בעלי החותם ניתן לזהות עם ירחמאל בן המלך הנזכר בירמיהו ל"ו, כו. הביטוי "בן המלך" נזכר גם במקומות אחרים במקרא. כן הוא מופיע על כמה חותמות וטביעות חותם. אשר למובנו של תואר זה, ראה להלן.

החיפוש אחר זהותם של שני בעלי החותמות מביא אותנו לאחד הפרקים המעניינים של ס' ירמיהו, פרק ל"ו, שבו מופיע ברוך בן נריה הסופר, מזכירו של ירמיהו וידידו הקרוב (פס' ד). בשנה הרבעית ליהויקים מלך יהודה (605/4 לפני סה"נ) כתב ברוך במגילה את נבואות ירמיהו מפי הנביא, לרבות נבואותיו על חורבן יהודה וירושלים. זמן-מה לאחר-מכן, ביום-צום בשנתו החמישית של יהויקים קרא ברוך נבואות אלו לפני העם במקדש, ואחר-כך — לפני אחדים משרי המלך. בשמוע המלך את דברי המגילה, התמלא חימה, שרף אותה באש וציווה לחפוס את הנביא ואת הסופר. תפקיד זה נמסר לירחמאל בן המלך ולשני פקידים אחרים (פס' כו). אולם ברוך וירמיהו הזהירו בעוד מועד ונמלטו. ירמיהו הורה לברוך לכתוב העתק נוסף של המגילה והוסיף בו נבואות על העונש החמור הצפוי למלך על השמדת המגילה הראשונה. ברוך בן נריה עמד לצד ירמיהו עד הסוף והוסיף לשרתו גם כאשר הושיב המלך צדקיהו את הנביא במעצר בימי מצור נבוכדנאצר על ירושלים (ל"ב, יג-יד). לאחר הכיבוש הבבלי ורצה גדליהו בן אחיקם נטלה קבוצת פליטים את ירמיהו ואת ברוך בן נריה והביאה אותם למצרים נגד רצונם (מ"ג, ו).

מעטות ידיעותינו על ירחמאל בן המלך. מירמיהו ל"ו, כו אנו לומדים, כי המשרה שבה כיהן היתה קשורה בעבודות שיטור, כגון עצירתם של מתנגדי המשטר. תפקיד דומה מילאו שני אנשים אחרים המכונים "בן המלך": יואש (מל"א כ"ב, כו) ומלכיה (ירמיהו ל"ח, ו). היו שסברו, כי הכינוי "בן המלך" אינו אלא תואר של פקיד בדרגה נמוכה שעסק בענייני משטרה, ולא ציון המצביע על שייכות למשפחת המלוכה.

בעבר נטיתי לכאן ולכאן בפירוש משמעותו של תואר זה, אולם כעת נראה לי, שצדקתי בדעתי המקורית, כלומר, שנושאי התואר "בן המלך" אכן נמנו עם משפחת המלוכה. חיווק הפירוש זה אפשר למצוא בפסוק "ויתם בן המלך על הבית שפט את עם הארץ" (מל"ב ט"ו, ה), שבו מיוחס התואר בבירור לירוש-העצר, בנו של המלך עוזיה. המקרים האחרים שנוכרו לעיל מתייחסים, כפי הנראה, לנסיכים הרבים שמינו המלכים לתפקידים שונים, וביניהם המשרה החשובה של שמירת הבטחון בחצר המלוכה. היו אלה אפוא פקידים גבוהים ממוצא מלכותי.

עניין רב מעורר הקשר שכין שני אנשים אלה, ברוך וירחמאל, ובין טביעות-החותם שלהם. שתי הכולות נחתמו בידי בעליהן בשמשם בתפקידיהם הרשמיים, האחד כסופר והאחר כפקיד ממלכתי. הכולות חתמו, כפי הנראה, מימכים משפטיים או רשמיים, שנשמרו בארכיון. כאן המקום להזכיר תיאור מקראי יחיד במינו של הליכים משפטיים בהעברת רכוש. בירמיהו ל"ב, א-טו מסופר כיצד בעת שבתו במעצר קנה ירמיהו שדה מאת בן-דחו הנמאל בענתות. החוזה נכתב ונחתם בידי העדים, והכסף נשקל במאזניים. חוזה-המכירה נעשה עם העתק, מיסמך אחד נחתם, בוודאי כדי להיפתח במקרה של סכסוך, והאחר נשאר פתוח, לשימוש בשעת הצורך. הכול נעשה בהתאם לחוק ולמנהג. חוזה-המכירה הושם בכד-חרס ונמסר למשמרת בידי ברוך בן נריה בן מחסיה. יש מקום להניח, כי הסופר שנכח בשעת העיסקה היה גם אחד העדים שחתמו על החוזה. חתימתו של ברוך בסיפור המקראי בוודאי היתה מסוג הכולה שלפנינו. אולם דומה, שכולה זו חתמה מיסמך שונה מזה הנזכר בס' ירמיהו. העובדה שנתגלתה יחד עם כמה כולות של פקידים הממלכה מעוררת את שאלת מעמדו של ברוך הסופר. האם היה סופר

בחצר המלך או רק מזכירו הפרטי של ירמיהו? הדעה האחרונה אמנם מקובלת יותר, הואיל וברוך נזכר רק בקשר עם ירמיהו, אך אין היא בהכרח נכונה. הימצאות הבולה של ברוך בין בולות של פקידי הממלכה מרמזת אולי, כי בזמן מן הזמנים כיהן ברוך כסופר המלך כמו בני זמנו גמריהו בן שפן הסופר ואלישמע הסופר (ירמיהו ל"א, י-יב). ברוך היה, כפי הנראה, ממשפחה מיוחסת, ואחיו שריה היה פקיד גבוה בחצר צדקיהו. דומה כי לימים התפטר ברוך ממשרתו והצטרף לירמיהו במאבקו הדתי והפוליטי נגד מדיניותם של מלכי יהודה האחרונים, שהביאה לחורבן ירושלים.

אם מסקנות אלו אכן נכונות, הגיעה הבולה של ברוך לארכיון הרשמי כאשר עדיין היה סופר בשירות המלך, כלומר, לפני שנת 605/4, מועד כתיבתה של המגילה. הבולה של ירחמאל עשויה להיות בת זמנה, קדומה או מאוחרת ממנה בשנים אחדות. מכל-מקום, ייחוסן של שתי טביעות החותם לסופה ממש של המאה הז' לפני סה"נ אינו מוטל בספק.⁴